

САВА СЕДМОЧИСЛЕНИК - СТАРОБЪЛГАРСКИ КНИЖОВНИК И СВЕТЕЦ ОТ IX-X ВЕК

Трендафил Кръстанов (София)

Откритието на неизвестен препис от Служба на св. Кирил Философ насочи вниманието ми към нейното авторство, към загадката относно "*Охридската легенда*" като житие и на св. Сава, както и кой е написал "*Сказание о псалтири*" и е преводач на Псалтир с последования? Отговорите на тези въпроси ще дадат възможност за предварителни изводи относно живота и делото на този старобългарски деец, тъй като не разполагаме с някои извори и публикации.

През лятото на 1996 г., когато довършвах краткия инвентарен Списък на ръкописите в Църковно-историческия и архивен институт при Българската Патриаршия (Krustanov 1997), попаднах на неизвестен препис от Служба на св. Кирил Философ от XVI в. в ЦИАИ N 113 и предположих, че канонът е написан от Сава Седмочисленик, оставил акростих "*САВА IIIA*" (Кръстанов 2000:197-215). Този факт налага преразглеждането на изворите и оценките за живота и делото на св. Сава Седмочисленик като български книжовник и светец.

За св. Сава няма специални изследвания, а само няколко справочни и популярни статии (Дуйчев 1969, Калев 1987), докато обикновено името му се споменава в изследванията за св. Седмочисленици. През последните години се изказва съмнение и относно постоянното място на св. Сава в числото на св. Седмочисленици, като е заменен от Лаврентий (Милтенова 1995:493), а някои твърдят, че той не се бил срещал в гръцките паметници преди средата на XVIII век (Димитров 1989:204).

Франтишек Мареш посочва 15 извори, в които се споменават лица от св. Седмочисленици, понякога осем лица, според която излиза, че името на св. Сава се среща само 5 пъти, докато другите много по-често: Климент - 14 пъти, Наум - 12 пъти, Горазд - 11 пъти, Ангеларий - 8 пъти и Лаврентий - 3 пъти (Мареш 1989:104). Този аритметичен сбор обаче не отразява истинската същност на българската традиция, защото са изпуснати редица други извори за св. Седмочисленици и особено най-старата Служба на св. Седмочисленици, която е известна отдавна и разрешава редица въпроси.

Писмените извори за св. Сава му отреждат първостепенно място сред първите ученици и последователи на св. св. Кирил и Методий наред с най-видния и популярен книжовник св. Климент Охридски.

Според краткото житие на св. Кирил или "*Успение Кирилово*" от XII или XIII в. (Иванова 1986:511 XIII в.), след възприемането на велика схима и името Кирил, той призовал своя ученик, който бил епископ *ВЪ*

ЛИКИА САВА, АНГЕЛАРИЙ, ГОРАЗД И НАУМ "...иже бы(с) еп(с)нѣ Вѣликѣ е Саве Аггелара Горазда Наума" (Иванов 1931:287-288). В другите преписи формата е *Въ Ликии* - Презренски препис или *Въ Тнукпїа* - Молдавски препис. Отсъствието на Климент тук се тълкува различно. Обикновено се приема, че епископа бил Климент. Яцимирски публикува Молдавски сборник, където учениците се изброени и с Климент накрая: "епископ на Ликия, *Сава, Ангеларий, Горазд, Наум, Климент*", но и той продължава да твърди, че това било ново доказателство, че Климент и "епископа на Ликия" били едно и също лице (Яцимирски 1900:46).

Но би могло да се предположи и друго. Емил Георгиев твърди, че "Успение Кирилово" би могло да бъде дело на самия Климент Охридски, затова той не е отбелязал своето име (Георгиев 1975:102-109). Това би могло да бъде така. Аз предполагам обаче, че тук е възможно да приемем старинното четене на текста, където изрично е посочен "епископ на Ликия Сава", т.е. нашият Сава Седмочисленик (аргументи по-нататък).

В "Борилония синодик", който отразява традиция от времето на Търновския събор от 1211 г. (Дринов 1971:237), вечна памет се казва на всяка неделя първа от Великия пост или неделя Православна: "Кирилу философу, иже божественое писаніе от гръчскаго езика на българскѣи преложившому и просвѣтїцтому българскѣи род... Методію брату его, архіепископу Моравы панонскѣе. ...Клименту оученику его епископоу великіе Морави и Ѹчеником его *САВѢ* и Горазду и Науму, іако много и тѣм потруждѣшимсе о словѣнскѣх книгах, вѣчнаа имъ паметь." (Попруженко 1928:77). Според Марин Дринов тук са изброени само онези ученици на Солунските Братя, които са книжовници, без Ангеларий (Дринов 1971:226).

"Българската легенда" или Пространното житие на св. Климент Охридски е запазена на гръцки език, но се предполага, че е въз основа на български извори. Спорно е авторството на това житие: едни приемат, че това бил архиепископ Теофилакт Охридски, но други, като Иван Снегаров (Снегаров 1962), привеждат аргументи против неговото авторство. Тук Кирило-Методиевите ученици се изброяват два пъти. Във II-а глава, за изнамирането на славянската азбука от св. св. Кирил и Методий, се казва: "...те изнамерили славянската азбука, превели боговдѣхновените Писания от гръцки на български език и се погрижили да предадат божествените знания на по-способните от учениците си. И мнозина пили от този учителен извори, между които избрани и корифеи на хора (т.е. първенци) били Горазд, Климент, Наум, Ангеларий и САВА" (Милев 1961:73).

Вторият път в XII-та глава се разказва за гонения на Методиевите ученици: *"Тези, които имали длъжност на ученици, какъвто бил известният Горазд... също и свещеник Климент, твърде много известен, Лаврентий, Наум и Ангеларий, тях и още мнозина други славни мъже оковали в железни вериги и ги сложили в затвор"* (Милев 1961:82).

Замяната на Сава с Лаврентий тук не означава, че това е едно и също лице, а вероятно тук е посочен още един Кирило-Методиевски ученик Лаврентий, докато в същото време може би Сава е бил във Византия или България. И Мареш предполага, че може би Сава е в Цариградската, т.е. в източнобългарската традиция (Мареш 1989:106).

Посочените старобългарски извори поставят Сава непосредствено след Климент. И в *"Българската легенда"* в началото той е поставен сред *"по-способните... избрани ученици"*, докато в XII глава се говори за оковани във вериги и затворени... Тези факти дават основание за предположението, че може би Сава е един от онези *"поп и дякон заедно с книги"*, за които съобщава Житие Методиево, глава XIII (Климент Охридски, т. 3, 1973:202 и бел. 4, с. 210), който е оставен след посещенията на св. Методий в Цариград през 881 г, а от там е можел да отиде в България и да продължи своята книжовно-просветна дейност.

Косвен извор би могло да бъде и най-старото житие на св. Наум, където се разказва за съдбата на измъчвани презвитери и дякони, продадени на евреи, заведени във Венеция и откупени от царски човек от Цариград, на когото цар Василий заповядал да им бъдат възвърнати техните чинове и санове на презвитери и дякови, каквито имали по-рано, дали им и служби: *"Едни... получиха успокоение в Цариград, а други дойдоха в българската земя и с велика чест намериха покой"* (Иванов 1931:306). Според Васил Златарски отведените в Цариград славянски просветители и свещенослужители са влезли в контакт с намиращия се там Симеон, който се сближил с тях и им оказал въздействие да заминат с него за България (Златарски 1971:240; Гюзелев 1969:346).

"Охридската легенда" се приема като Кратко житие на св. Климент Охридски (Дуйчев 1981:164-173 - текстове на старобългарски и гръцки) и като авторско дело на Димитър Хоматиан от XIII в.

През XX в. стана известна по-стара служба на Св. Седмочисленици на гръцки език, отпечатана във Венеция към края на XVII в., която се различава напълно от Мосхополската от 1742 г. В съобщение за втори екземпляр от нея Манусо Манусакас отбелязва наличието там на Житие на св. Сава (Манусакас 1957:62). За такова житие на св. Сава съобщава и Костас Нихоритис (Нихоритис 1990:6). По-късно Ерих Трап (Трап 1982:479) и Макс Деметер Пайфус (Пайфус 1989), а след тях и К. Нихоритис твърдят, че това било Кратко житие на св.

Климент, защото началото и краят на двата преписа били еднакви (Нихоритис 1986:35).

Сравнението между текстовете обаче показва известни различия: от една страна между текстовете на гръцки език, а от друга в сравнението им със славянските преписи. Тук ще посочим само най-съществените различия между текстовете на гръцки език (в превод на български) в "ОХРИДСКАТА ЛЕГЕНДА" като:

ЖИТИЕ НА СВ. САВА

Месец ноември 26. Памет на Кирил, Методий, Горазд, Ангеларий, Климент, Наум и **САВА**.

ЖИТИЕ НА СВ. КЛИМЕНТ

27 юли. Памет на светия наш отец архиепарх и чудотворец **КЛИМЕНТ** епископ на България.

Бе намерено само едно житие. И то на св. Сава.

"Този велик наш отец и български светилник бе по род от европейските мизи, които обикновеният човек нарича българи и които бяха прогонени някога от мощта на Александра от Олимп при Пруса към Северния океан и Мъртвото море. След много години те преминали с голяма войска Дунава и завладели всички съседни земи: Панония, Далмация, Тракия и Илирик и голяма част от Македония и Солунско. Оттук води началата си този преподобен мъж. Бидейки избран още от майчината си утроба

подобно на Самуил

*...Пръв заедно с Ангеларий, **КЛИМЕНТ**, Горазд и Наум*

с прилежание изучи Свещеното писание, което с Божие съдействие бе преведено на този български език от Кирил

и Методий

великия учител на мизийския народ. (Cyrillomethodianum 1986)

няма

...Пръв заедно с божествените Наум, Ангеларий и Горазд

и пръв с Методий

великия учител (Иванова 1986).

Освен общото начало за българския произход от преселени български славяни на планината Олимп около град Пруса (сега Бурса в Турция), особено важно е изброяването на учениците, с които всеки от светците е тръгнал. Наличието на Климент в Житието на св. Сава, различното подреждане на имената и особено отсъствието на името на Сава в Житието на св. Климент дават основание за предположението, че вероятно първоначално това е било Житие на св. Сава, а по-късно е било пригодно и като Житие на св. Климент (Кръстанов 1998:28-31, Кръстанов 2000:206).

Нов непознат извор за ранно споменаванена св. Сава сред основните ученици на св. св. Кирил и Методий са съдържа в Служба на св. Климент Охридски от Охридския архиепископ Димитър Хоматиан на гръцки език, запазен в ръкопис № 1134 на Ватопедския манастир на Света гора в препис от края на XIV или началото на XV в. Текстът на гръцки език и в превод на български е издаден от К. Нихоритис (Нихоритис 1990а:227 - и 232 на български):

*"Ти си тръгнал от Рим, Клименте блажени,
заедно с божествените мъже и твои съратници:
Методий, Горазд, Наум и Сава,
които си имал за помощници в твоите трудове и борби,
за съветници в работите си
преписвачи на словата на твоята мъдрост."*

В по-късната традиция името на св. Сава се среща в *"Почаевски препис"* от XVI в. от *"Сказание за буквите"* (Кръстанов 2001), където се изброяват имената на традиционните св. Седмочисленици, като е добавено и името на Лаврентий: *Кирил и брат му Методий, Горазд, Климент, Наум, Ангеларий, Сава, Лаврентий* (Кув 1987:221).

През XIV век възниква на гръцки език Служба на св. Седмочисленици, в която се намира посоченото по-горе Житие на св. Сава, отпечатана във Венеция в края на XVII в. под заглавие:

*АКОЛУТИА ТОН АГИОН КЕ ИСАПОСТОЛОН ЕПТА ФОСТИРОН
ТИС ВУЛГАРИАС КЕ ДАЛМАТИАС. КИРИЛЛУ, МЕТОДИУ,
КЛИМЕНТОС, НАУМ, ГОРАЗДОНОС, АНГЕЛАРИУ КЕ САВВА
(СЛУЖБА НА СВЕТИТЕ РАВНОАПОСТОЛНИ СЕДЕМ СВЕТИЛА
НА БЪЛГАРИЯ И ДАЛМАЦИЯ: КИРИЛ, МЕТОДИЙ, КЛИМЕНТ,
НАУМ, ГОРАЗД, АНГЕЛАРИЙ И САВА)* (Cyrillomethodianum 1986:319),
и с автор митрополит Григорий Драчки, за когото в Codex Vatican gr.
2492, f.479v се намира бележката: *"Григориос В. Диррахиу. Утос
синеграпсе тит Аколутуиан тон агион Кириллу, Методиу ке тон липон
ептаритмон дидаскалон тис Вулгариас"* (*"Григорий Втори Драчки.
Този написа Службата на светите Кирил и Методий и на останалите
седмочислени учители на България"*) (Кръстанов 1998).

В тази най-старинна служба на Св. Седмочисленици имената им се дават в различен ред, но винаги едни и същи. На Великата вечерня в един "подобен" те се изброяват така: Методий, Кирил, САВА, Климент, Наум, Ангеларий и Горазд (Cyrillomethodianum 1986:322). На няколко места Сава е наречен *"макарие"* - блажен (Cyrillomethodianum 1986:323). Друг "подобен" включва Сава в една четворка като *"проедри"* - предстоятели на България: Кирил, САВА и Климент, Наум *"четворка на справедливостта"*, *"славата на Седмочислениците"* и с Ангеларий, Горазд преславен и божествения Методий (Cyrillomethodianum 1986:325).

На утренията те се изброяват в "слава" на 4-ти глас:

"Седем свети и стълбове на радостна България, Методие, Кириле, Клименте със **Сава**, Наум ... и с Ангеларий, Горазд" (Cyrillomethodianum 1986:336).

В едно песнопение се говори за "книги на български език", след него в друго се посочва и страната: "танцува цялата земя на Мизия" (Cyrillomethodianum 1986:340) (т.е. България), а по-нататък се уточнява народа, "разцъфтял от божествените поучения на Седмочислениците Христови, Кирил и Методий, Сава и Климент" (Cyrillomethodianum 1986:340).

"Кондакът" ги нарича "настири и учители на Мизия, България и Далмация... Радвайте се Кириле, Методие, Клименте и **Сава**, Наум и Ангеларий, и Горазд, светила и учители на църквата, единосъщни на апостолите, слава на мизите и на българите, покровители на Белград". В експостилария те са наречени: "седмочислени отци и божествени равноапостоли, Горазд, Ангеларий, Методий и Кирил, Климент, **Сава**, Наум, настири на България и светила на Далмация" (Cyrillomethodianum 1986:349).

На хвалитните те са *просто* "СВЕТИ СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ НА БЪЛГАРИЯ" или "БЪЛГАРСКИ СВЕТИ СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ" (пак там 349).

И в последното песнопение верните се призовават да възхвалим **СЕДЕМТЕ СВЕТИЛА НА БЪЛГАРСКАТА ЗЕМЯ** (Cyrillomethodianum 1986:351).

Особено важно е разграничението, което прави съставителят на Службата между България и Далмация, както и Западна Гърция в едно песнопение, което показва, че св. Седмочисленици са били чествувани като покровители на българите, като най-често се повтарят Мизия и България, както и Далмация, но се посочва и Западна Гърция "ТИС ЕЛЛАДОС ТА ЕСПЕРИА МЕРИ" като нещо различно от България. Най-добре разграничението е посочено във втората стихира на хвалитните: "симерон агалете и тон дикеон мними... херете фитите патерон... ке тис Мисиае та етни фотисантес... ке тис Елладос та еспериа мери фотисантес, тин одон тис метаниас екирисате, отен апаса Вулгариа евфренете" (Cyrillomethodianum 1986:328-329).

(Днес ликува паметта на праведните... радвайте се студенти на отците... и просветили народите на Мизия... и просветили Западната част на Гърция, и тъй веселете цяла България).

Цялата тази най-ранна Служба на св. Седмочисленици ще бъде издадена отделно, но посочените примери показват, че авторът и митрополит Григорий Драчки от XIV в. ги разглежда като българи по произход от Мала Азия, които по-късно са просветили цяла България и Западна Гърция като християнски мисионери.

Службата на св. Седмочисленици, написана от йеромонах Григорий Мосхополски и отпечатана в Мосхополе през 1742 г. е много по-известна и проучвана. Но и там светите Седмочисленици се прославят като довели всички българи към вярата "*етни апанда Вулгарон прос тин пистин метигаген*". Имената отново се изброяват в различен порядък в отделните песнопения, но винаги едни и същи.

На Великата вечерня в третата стихира те са посочени така: Кирил, Методий и **САВА**, Наум, Горазд, Климент с Ангелария. На стиховните стихирите те са обозначени като "*Вулгарон сотириа*", т.е. "*спасение на българите*" Климент с Наум и Ангеларий, Горазд, Методий, САВА, Кирил славни (Сyrillomethodianum 1986:256).

Паметта им е отбелязана след шестата песен в канона: "*Месецу юли 17. На светите чудотворци и равноапостолни Седмочисленици Кирил, Методий, Климент, Сава, Ангеларий, Горазд и Наум*".

В ексапостилария съвсем точно е определено понятието какъв народ просвещават светите Седмочисленици: "*Мисовулгарон пименес, ке Далматиа с фостирас*", т.е. "пастири на мизийските българи и светили на Далмация" (Сyrillomethodianum 1986:266).

И в последната слава на 4-ти глас Светите Седмочисленици се прославят, защото са въвели православната вяра "*ен тис Вулгарис*" (Сyrillomethodianum 1986:267), т.е. "сред българите".

Преподобният отец Паисий Хилендарски отразява както българската традиция, така и светогорската практика и преданието в православния Изток, където преобладава книжнина на гръцки език. В своята История славеноболгарская, завършена през 1762 г., той посочва имената на светците, просияли от българския народ: "*Тия пет светци - Климент, САВА, Ангелария, Наум и Горазд - живели във времето на свети Кирил и Методий. Родом българи, научени били по елински и водели свет, славен и прочут навсякъде живот. Били в Охридската страна. Живели по различни места*" (Паисий Хилендарски 1972:91).

На друго място преп. Паисий пише: "*Климент, САВА, Наум, Еразъм, Ангелари, всичките свети пет мъже на българския народ и така с Кирил и Методий станаха седем учители... съставили Псалтира, Евангелието и други книги. Предали ги първо на българите и книгите били наречени български, както и досега гърците знаят това, целият народ и четирите патриарси, Ерусалим, Синай, Света гора - всички говорят българска или воргарска книга, а не сръбска или словенска*" (Паисий Хилендарски 1972:84).

В Зографската българска история "*История вкратце*" като "*Светии от българскаго народа*" са посочени и имената на светите Седмочисленици, сред които "*Саватие пред/водчик*" на 13-то място. (Иванов 1931:641). Определението би могло да се тълкува различно или

като "преводчик" или като "предводчик", т.е. предводител, пръв между учениците и последователите на св. св. Кирил и Методий.

В иконографията на св. Седмочисленици св. Сава се изобразява или като монах или като епископ. В притурка към Ерминия от 1863 г. е отбелязано: "Св. Кирил и Методий народни български просветители. Кирил и Методий са два брата и двамата владици, изнайдоха българска азбука, която сега пишем и четем. Учители първо на българите, при това и на всичте славенски племена съ своите пет ученика Климент, **САБАТИИ**, Ангелар, Наум, Горазд и преведоха св. Писание първо на български език" (Василиев 1963:416).

През 1894 г. вестник "Новини" в Цариград обнародва съобщение на Г. Троп, че в манастир при село Сливница, Преспанско през 1507 г. били нарисувани ликовете на св. Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, **САВА** и Ангеларий "всички в един ред и запазени много чисто" (Василиев 1987:76). В наше време акад. Цветан Грозданов датира това изображение от 1612 г. и го определя като най-старинно, посочва друго в църквата "Св. Никола" Драча в Крагуевац от 1735 г. и други известни и новооткрити изображения на св. Седмочисленици. (Грозданов 1983:114, 118, 121 и др.).

Д. Уста-Генчов посочва някои от изображенията на св. Седмочисленици, като привежда една икона, където в горните ъгли Св. Сава и св. Наум държат в ръцете си надпис "Св. Седмочисленици славянобългарски просветители" (Уста-Генчов 1927:95-96). Според него още от XIII век, както свидетелствува Бориловия синодик, по българските земи се чествува паметта на св. Седмочисленици, които "много се потрудили за славянските книги", оттогава още прадедите ни започнали да поставят в своите храмове техните ликове (Уста-Генчов 1927).

Образът на светеца Сава е известен в редица икони и фрески от различни храмове (Уста-Генчов 1927; Грозданов 1983; Василиев 1987 и др.). Обикновено той е изобразен като монах или като владика, а в храма "Св. апостоли Петър и Павел" в София има и надпис "Охридски чудотворец".

Непълният преглед на известните извори и изображения дава основание за извода, че името **САВА** се намира в основния състав на светите Седмочисленици в най-старите паметници, докато изпускането му или замяната му с Лаврентий се явява по-късно и рядко.

Би могло да се предположи също, че "Охридската легенда" първоначално е била Житие на св. Сава на български език, което след това е било пригодени и като житие на починалия по-късно Климент Охридски. В подкрепа на такова предположение би могло да се посочи наличието на българския текст на "Охридската легенда" в същия ръкопис от Зографския манастир № 47, където се намира и най-старото

славянско житие на св. Наум Охридски, което според Йордан Иванов е написано "от ученик на Климента и на Наума, през първата половина на X в., по своята старинност и по историческите си вестии, изложени простиичко, без риторика, е първостепенен извор за живота и на Кирило-Методиевите ученици" (Иванов 1931:305).

Както се вижда, изворите очертават образа на светеца Сава сред първите ученици на Солунските Братя (Кръстанов 1997, Кръстанов 1998, Кръстанов 2000:203-204), сред "по-способните... избрани и корифеи", които "се потрудили за славянските книги". Ново и любопитно определение срещаме в преоткритата най-стара "Бератска" или "Венецианска" Служба: "четворка на справедливостта" и четворка на България са Кирил, **САВА** и Климент, Наум" (Cyrillomethodianum 1986:325).

САВА КАТО КНИЖОВНИК би могъл да бъде включен сред имената на първите славянобългарски дейци на писмеността и културата. За такава негова дейност загатват учени отдавна, но те не са оценени достатъчно.

През 1855 г. И. Куприянов съобщава за откритието на неизвестен паметник под заглавие "Описание замечательной псалтири" (Ангелов 1978:38). Предишната година в Новгородската библиотека попаднал на "важную находку, из которой открывается, что переводчиком полной псалтири и некоторых отделов Библии с греческого языка на славянский был какой-то монах **Савва**" (Куприянов 1855:157 - по Ангелов 1978).

По-нататък Куприянов прави следното предположение: "Весьма вероятно, что св. **Савва** ученик и последователь славянских первоучителей, был этим переводчиком" (Куприянов 1855:159). Освен това той изказва предположение за по-активно участие на учениците и последователите на св. св. Кирил и Методий при първите преводни трудове, като обръща внимание на необходимостта да бъдат проучени повече трудовете на учениците от св. Седмочисленици и по-конкретно на св. Сава: "Менее чем о прочих седмочисленниках открыто досих пор известий о жизни и трудах Саввы, проповедавшего слово Божие в Болгарии, и, может быть, далее в северных славянских землях. Из письменных трудов св. Саввы по сие время, кажется, ничего неизвестно".

Куприянов отбелязва наличието на първите девет листа на предисловие от преводача "Сказание о псалтиры", в което той нарича себе си "грешнаго мниха **Савоу**", който е написал този псалтир, въпреки че не разбираше добре гръцки език. Руският изследовател помества изцяло текста на псалми 128 и 136 "для любителей древней русской филологии", като заявява "впрочем, выписывая ниже сего буквально весь текст своей

находки, я предоставяю ее на суд ученых славянистов" (Куприянов 1855:159).

Боню Ангелов през 1978 г. напомня за статията на Куприянов, като я определя "важна, бих повторил израза на нейния автор "замечателна" с постановката на проблема". А този проблем е: обемът на кирило-методиевската традиция, особено дейността на учениците на Кирил и Методий в България, подсказва, че тези ученици са били не само добре подготвени за книжовна дейност, но наистина са били деятелни книжовници. Въз основа на открит от него материал Куприянов изказва теза, недостатъчно подета след това в науката, а после и съвсем забравена. Тезата му обаче не заслужава такава участ. Основното и новото, което Куприянов изнася, е свързано с кирило-методиевския ученик Сава, когото той счита за един от активните книжовници, помощници и продължители на делото на славянските просветители" (Ангелов 1978:38).

Определението на бележития изследовател Боню Ангелов за важноста на тази статия и за незаслужената забравя на нейната проблематика се потвърждават. През 1884 г. Н. Дучич обнародва друг препис от Сказанието за псалтира, но с твърдението, че то било дело на св. Сава сръбски (Дучич 1884:52 по Ангелов 1978). В миналото някои сръбски автори поставят Сказанието сред съмнителните произведения на св. Сава сръбски, но по-късно повечето от тях го приемат като "несъмнено Савино дело" (Калезич 1977:262). Даже самият Боню Ангелов, който представя научното дело на Куприянов и посочва несъмнени старинни белези в Сказанието и други факти в подкрепа на авторството на Сава Седмочисленик, въпреки това накрая привежда и няколко довода в полза на авторството на св. Сава сръбски и заключава: "Познатите материали не са още достатъчни, за да бъде той решен окончателно. Въз основа на сегашните вести аз съм по-склонен да приема, че тук се касае за сръбския архиепископ Сава, а не за Кирило-Методиевия ученик" (Ангелов 1978:51).

Авторството на "Сказание о псалтири" и преводът на псалтир от св. Сава Седмочисленик е посочено аргументирано в няколко точки от Боню Ангелов. Той добавя след Куприянов, че след Сказанието има и "Молитва преди да започне четенето на псалтира", което напомня много за Азбучната молитва, за Проглас към евангелието, поместени от Константин Преславски в началото на неговия труд "Учително евангелие" (Ангелов 1978:39). Посочени са 16 преписа, в които са запазени текстове или части от "Сказание о псалтири". Б. Ангелов посочва редица примери на добре запазени български езикови и правописни черти: голяма носовка, неизясняване на еровете Ъ и Ь и разсъждава: "Щом в руски ръкопис от XIV в. са запазени български езикови и правописни черти, това определено показва, че този ръкопис

е създаден въз основа на по-стар български ръкопис, послужил и на други руски преписи като основа, но техните ръкописи са вече русифицирани" (Ангелов 1978:41). Към това разсъждение трябва да добавим, че по същия начин и сръбските преписвачи на старобългарски текстове са ги сръбизирали, но въпреки това остават някои българизми, които показват именно българската им основа. Б. Ангелов сам заключава: "При това положение само едно е обяснението - че към стария превод на псалтира, извършен през кирило-методиевската епоха, архиеп. Сава е ПРИТУРИЛ някои допълнителни текстове, четива и типикарски указания за четенето на псалтира, т.е. че е съставител на т.нар. следовен псалтир. Такова мнение изказват още Горски и Невоструев през 1869 г..." (Ангелов 1978:49-50).

Съображенията в подкрепа на авторството на архиеп. Сава сръбски не са убедителни, защото приликата на Хилендарския типик с Карейския не потвърждава авторство на първоначалния текст, а на зает от старобългарски. Наивно е и твърдението, че "духът на Сказанието, редица фрази и думи в него определено подсказват, че то е адресирано преди всичко към монашеска среда, близка до съставителя... Такава среда е съвсем близка за Сава сръбски... и... че четенето на Псалтира е постоянно задължение".

Нима Сава сръбски е първият и единствен монах сред славяните? Известно е, че през 762 г. 208 000 славяни от Южна България се преселват във византийската провинция Витиния около планината Олимп, където има десетки манастири, в които още през IX век се срещат славянобългарски имена на монаси като св. Иоаникий Велики (починал през 846 г). За неговия славянски произход пишат едновременно и независимо един от друг гръцки и немски учени - Малингудис и Норден, а за българския му род е красноречиво фамилното му има "Боулас" (Кръстанов 1992). Според Дьопман с неговата дейност в манастирите на витинския Олимп се поставя началото на славянското монашество: "*Joannikios von Bithinien ...Laut Vita hat er sich auf dem bithynischen Olymp niedergelassen und dort die Anfaenge eines slawischen Moenchtums geschaffen*" (Dörmann 1990:46).

Светите Кирил и Методий и техните първи ученици са също монаси в манастирите на витинската планина Олимп (Дьопман 1990:46, Кръстанов 1992) или три века преди св. Сава сръбски, а старобългарската литература е литература на образци, според доайена на италианските слависти Рикардо Пикио (Пикио 1993).

ОРИГИНАЛНА КНИЖОВНА ДЕЙНОСТ НА САВА СЕДМОЧИСЛЕНИК. Свидетелство за оригинална книжовна дейност на св. Сава Седмочисленик е неговият канон в Службата на св. Кирил Философ, където той е оставил своя подпис като краегранесие **САВА**

ША (Кръстанов 1996, Кръстанов 1997, Кръстанов 1998, Кръстанов 2000:201-203). И тази негова творба е забелязана от предишни учени, но и досега не се признава от повечето български и чуждестранни учени (Нихоритис 1990:48).

Службата на св. Кирил Философ е една от най-ранните и най-поетични творби в старобългарската литература (Райков 1969). Относно нейното авторство са изказани различни предположения. Първото и най-разпространено мнение е, че авторът бил Климент Охридски (Державин 1929, Ангелов 1966, Ангелов 1969, Райков 1969, Райков 1993, Петканова 1992, Райков - Христова 1993, Велинова 1995 и други в научна, учебна и справочва книжнина).

През 1938 г. Драгутин Костич предполага, че автор на Службата би могъл да бъде Сава Седмочисленик, като посочва акростих "**Сава пѣлъ**" (Костич 1938:199). Но сам той се съмнява и предполага, че това би могло и да е случайно. Когато разглежда въпроса дали има акростихове в Службата за св. Кирил, Костич пише: "*У правој као да нема. Јер би само лично име Сава... врло лако могло да се формира тако и случајно. Још и уз натезан есам ја*" (Костич 1938:199).

Относно отсъствието на отделни букви за **Ѣ** и йотувана гласна **Ѧ** в глаголицата той цитира **Ѧ**. Лескин и посочените там примери с **ѦКО** за **ѦКО** и продължава с разсъздението, че случайността би се намалила донякъде поради наличието на един от учениците на Солунските апостоли с име Сава от св. Седмочисленици и ако има акростих **САВА ШАЛЪ**, това би отбило възможността за случайност (Костич 1938:201). Ако това е така, би показало, че службата е била написана на глаголица, където се смесват **Ѣ** и йотувана **Ѧ**, а съкратен акростих с името е познат и във византийската книжнина, това пък би оборило мнението на Воронав за първоначална служба на гръцки език и бихме добили още едно име в славянската книжнина от IX-X в. на непознат книжовник, непосредствен ученик на Славянските първоучители. А така бихме добили и нещо повече относно проблемите за времето и мястото на възникването на книжовните паметници за св. Кирил - житие, похвала и служба. Но накрая Костич заключава, че това е "само вероватној основи" и преминава към безспорния акростих на Константин Преславски (Костич 1938:201). И в резюмето на немски език е отбелязано, че в службата на св. Кирил би могло да се разчете "*не много сигурно*" акростих "**Сава пѣлъ**", а във втората служба напълно сигурно (Костич 1938:211).

Предположението на Костич е забелязано от Велчо Велчев, който посочва съмненията му, но и значението на факта, че в стария период на литературата ни е познато името на Сава като един от

Седмочисленици и заключава: "Ако дадем вяра на наблюденията на Костич, трябва да признаем, че пред нас се явява още един писател от старобългарската книжнина - Сава, и да потърсим, било от собственото му произведение, било от други извори, които споменават това име, да очертаем личността му, да отгатнем, доколкото това е възможно, един духовен лик, ако и свързан с скромно литературно наследство" (Велчев 1939:173).

За съжаление този завет на професор Велчев не бе осъществен. В българската и в сръбската научна книжнина, доколкото зная, предположението на Костич не се приема и този акростих не е отбелязан в справочните издания за акростиховете нито от Стефан Кожухаров (Кожухаров 1985:59-60), нито от Джордже Трифунович (Трифунович 1990:136). Името на Сава като писател не се споменава и в последните учебни издания на Софийския Университет "Св. Климент Охридски" (Петканова 1992, Петканова 1996).

Откритието на неизвестен препис от Служба на св. Кирил Философ от XVI в. в кодекс 113 от сбирката на Църковния музей (Кръстанов 1996, Кръстанов 1997, Кръстанов 2000:197-215) постави отново за разрешение основните въпроси относно авторството, времето и мястото на възникване на тази ценна творба на старобългарската литература.

Относно авторството, освен преобладаващото мнение за св. Климент Охридски, както и за отричането на св. Сава, през последните години се появиха още две предположения: за св. Наум Преславско-Охридски от Стефан Кожухаров в доклад през 1983 г. и за св. Методий от Коста Нихоритис (Нихоритис 1990:101-103). Този факт показва, че проблемът не е решен. За разрешаването му би трябвало да се установи дали има акростих или няма, както се съмнява Костич, а Нихоритис напълно го отрича като невъзможен: "не е възможно с един и същи буквен знак в акростиха да се изрази А и **Ѡ**.. Също непоследователно са включени богородичните тропари: богородичният тропар в осма песен е пропуснат, докато в девета песен е включен в предполагаемия акростишен текст" (Нихоритис 1990:48).

Отрицанието на Нихоритис не е основателно по следните съображения:

1. В глаголическата азбука йотуваната А често се предава със знака за фонемата **Ѡ** (Илчев 1985:42). Подобен факт с пример е посочен от Георги Попов (Попов 1985а:136-137). Редица примери и изследвания за отсъствие на йотация на начално **Ѡ** като характерна черта на североизточни български паметници са посочени от Красимира Костова (Костова 1992:19 и др.).

2. Богородичните не влизат в първоначалния състав на канона, нито в акростиха "**САВА ПИА**", защото те бяха установени като заети от

обща служба за апостол. Забележителната научна интуиция на Боню Ангелов за авторството на общите служби като дело на Климент Охридски (Ангелов 1969:237-259) бе потвърдена с откритието на Георги Попов за наличието на акростих там с името на Климент (Станчев - Попов 1988:136 и сл.), а Бойка Мирчева направи атрибуция на богородичните и в Службата на Кирил Философ (Мирчева 1993:128-129). Като сравнява богородичните от обща служба за апостол от Климент и подобните текстове в 7-ма, 8-ма и 9-та песен от Службата на Кирил Философ, тя прави извода: "Възможно е тези съвпадения да са плод на по-късна преработка или на пряко заимствуване от страна на друг книжовник, но ми се струва по-голяма вероятността ако не целите служби, поне четири песни от Канона за Кирил и Методий и три от Службата за Кирил да са излезли изпод перото на Климент Охридски" (Мирчева 1993:130).

Това внимателно предположение бе прието обаче като доказателство за авторство на цялата Служба за Кирил Философ от Климент Охридски от други автори (Райков 1993:13, Райков - Христова 1996:15).

Съобразно посочените аргументи бихме могли да предложим възстановка на предполагаемия акростих **САВА ПИА** в осма и девета песен от канона и отделно съкратен акростих **КЛ** (Климент) в богородичните:

Песен 8-ма	1. С- вѣтъ	Пореден №	33
	2. А-кы или А-коже		34
	3. В- елика		35
Богородичен	К- нигами		36
Песен 9-та	1. А-кы свѣтило ...или А-ко		37
	2. П-аулоу		38
	3. ІА-ко		39
Богородичен	Л-оучами твоего		40

Посочената таблица е от изследването на Божидар Райков (Райков 1969:216). Тя е съставена въз основа на един от най-старите преписи - Зографският от XIII в. и съобразно номерацията на песнопенията, публикувани от Григорович, служеща за ключ при моделиране на състава и реда на песнопенията на останалите преписи. Райков подчертава устойчивостта на състава и реда на песнопенията, като посочва няколко белега за отлика между две големи групи преписи с различен седален №14 и с наличие или отсъствие на №35. В архаичната група се запазва №35 Велиа, а с това и акростиха, докато по-късно този номер изпада и нарушава акростиха (Райков 1969:218). Акростихът е размит и в достъпното издание на Службата по Скопския миней от

Йордан Иванов (Иванов 1931:295), където по недоглеждане №34 не започва с началото на втория тропар от 8-ма песен АКЫ или ІАКАЖЕ, а с текст от първия тропар Словомъ.

Следователно най-старите преписи съдържат акростих **"САВА ПИА"**, който потвърждава авторството на св. Сава Седмочисленик. В богородичните може да се разчете съкратен акростих **"КЛ"** или Климент. За такива съкратени акростихове пише Георги Попов (Станчев - Попов 1988:142-143).

Ако това е така, то би означавало съавторско дело на двама от първите български книжовници Сава и Климент от Седмочислениците български. За съвотворство между други старобългарски книжовници по време на "Златния век" на българската литература пиша Георги Попов (Станчев-Попов 1988:142-143).

За **ВРЕМЕТО И МЯСТОТО** на възникване на канона има податки, посочени от Иван Гошев: *"Канонът е предназначен да се пее от учениците на св. Кирил в Рим, край самия гроб на светеца, в храма на св. Климент. Според ЖК гл. XVIII над гроба имало икона и край него ставали чудеса. Делата на св. Кирил и събитията са представени като съвременни и в сегашно време"* (Гошев 1938:119).

Би могло да се предположи, че още в Рим Сава е написал канона, а по-късно в България Климент е добавил богородичните или някой друг български книжовник ги е добавил при оформянето на цялостната Служба на св. Кирил Философ.

За последните години от живота на св. Сава не се знае повече нищо положително. Възможно е той да е бил сред онези Кирило-Методиеви ученици, които са били продадени в робство във Венеция, освободени от царски човек на византийския император и върнати в Източната римска империя, където са им били изпратени духовните звания и правото да служат. Би могло той да е също един от двамата славянски духовници, оставени от св. Методий по време на посещението му в Цариград през 881 или 882 г.

И накрая още едно предположение. В старобългарското *"Сказание за железния кръст"* на две места се споменава презвитер Сава в град Мур или Мир, при когото идвали български монаси (Ангелов 1971:146, 151). А в *"Успение Кирилово"* се говори за един епископ сред първите му ученици *"иже бы(с) еп(иско)пъ въ Ликие Саве"*, докато другите ученици са дадени в друга форма *"Ангелара Горазда Наума"* (Иванов 1931:287-288).

Ф. Мареш забелязва, че св. Сава отразява византийска и източнобългарска традиция (Мареш 1989:110).

Следователно възможно е презвитер Сава да е бил духовен отец на български монаси в пределите на Източната Римска империя и

особено в областта на град Никея, а след това да е бил ръкоположен и за епископ в град Мир в областта Ликия, където е бил епископ св. Николай Мир Ликийски. Известно е, че в някои от иконите св. Сава е изобразен като епископ. Това предположение се нуждае от издирване на други извори.

Накратко би могло да се заключи, че Сава е бил един от първите ученици и последователи на светите Братя Кирил и Методий още от манастирите на витинския "славянски" Олимп, който ги е придружавал в мисионерското им дело до стария Рим и вероятно накрая се е върнал отново сред своите български славяни, преселени във Витиния като "презвитер", а е възможно да е бил ръкоположен и за "епископ във Ликия", както и да е бил призван в българската столица.

Като книжовник той безспорно е съставил първият канон в памет на своя учител св. Кирил Философ, възможно е да е написал и други оригинални твърби, а с голяма вероятност той е превел или съставил и "Сказание о псалтири" и Псалтир с последования.

Най-старите извори отреждат постоянно място на св. Сава непосредствено до св. Климент като постоянен член на българските свети Седмочисленици. Следователно, след Велчо Велчев и Боню Ангелов, бихме могли да потвърдим, че наистина сред българските книжовници от IX и началото на X в., когато се полагат основите на християнската литература на славянския български език, безспорно съществува и името на Сава, който е увенчан и с ореола на светостта и не случайно е в редиците на българските свети Седмочисленици.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1966 :** Б. Ст. Ангелов. Няколко наблюдения върху книжовното дело на Климент Охридски. - В: Климент Охридски. Сб. статии по случай 1050 г. от смъртта му. С. Б. Ст. Ангелов. Служба на Кирил Философ. - В: Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. II, с. 3-16.
- Ангелов 1967:** Б. Ст. Ангелов. Служба на Кирил Философ. - В: Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. II, с. 3-16.
- Ангелов 1971:** Б. Ст. Ангелов. Сказание за железния кръст. - Старобългарска литература, кн. 1, с. 121-155.
- Ангелов 1978:** Б. Ст. Ангелов. "Сказание о псалтири". - В: Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. III, с. 38-60.
- Асемани 1987:** Йосиф Симон Асемани. Календари на вселенската църква. За светите славянски апостоли Кирил и Методий. Съставителство, въвеждаща студия, превод и коментар Маргарита Ст. Кискинова.
- Василиев 1963 :** Асен Василиев. Образи на Кирил и Методий. - В: Хиляда и сто години славянска писменост. 863-1963. Сборник в чест на Кирил и Методий.

- Василиев 1987:** Асен Василиев. Български светци в изобразителното изкуство.
- Велинова 1995:** В. Велинова. Климент Охридски. С.
- Велчев 1939:** Велчо Велчев. Драгутин Костич. Бугарски епископ Константин - писац службе св. Методију. - Byzantinoslavica VII, 1937-1938, с. 189-211. - Родина, год. II, кн. II.
- Георгиев 1975:** Георгиев, Ем. Краткото житие на Климент Охридски в ново осветление. - Литературна мисъл, 19, кн. 4, с. 102-109.
- Гошев 1938:** Иван Гошев. Светите Братя Кирил и Методий. Материали из ръкописите на Синодалния църковен музей в София. ГСУ, БФ, т. XV, 3, с. 99-120.
- Григорович 1877:** Григорович, В. Очерк путешествия по Европейской Турции (1844-1845). Второе издание. Москва, 1877.
- Грозданов 1983:** Цветан Грозданов. Портрети на светителите од Македонија од IX-XVIII век.
- Дуйчев 1981:** Дуйчев, Иван. Краткото Климентово житие от Димитрий Хоматиан. - В: Проучвания върху средновековната българска история и култура, С., с. 164-173.
- Гюзелев 1969:** Гюзелев, В. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX век. С.
- Державин 1928:** Державин, Н. С. К вопросу о литературной деятельности Климента Величского. - Македонски преглед, год. V, кн. 3.
- Димитров 1989:** Димитров, Ив. Ж. Животописни сведения за свети Кирил и Методий и учениците им от гръцките служби за тях. - В: Международен Симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий, Т. I, С., с. 202-209.
- Дринов 1971:** Дринов, М. Как са почитали старите българи паметта на славянските първоучители и техните ученици. - В: Дринов, М. Избрани съчинения. Т. втори.
- Дучич 1884:** Дучич, Н. Упутак, како вала чинити псалтир, од св. Саве српскога. - Гласник, кн. 56.
- Златарски 1971:** Златарски, В. Н. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852-1018). С.
- Иванов 1931:** Иванов, Й. Български старини из Македония. С.
- Иванова 1986:** Иванова, Кл. Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби (Състав. и ред. Кл. Иванова). С.
- Илчев 1985:** Илчев, П. Азбуки. КМЕ, т. I. С.
- Иречек 1978:** Иречек, К. История на българите. С.

- История 1981:** История на България. Т.П. Първа българска държава. С.
- Калев 1953:** Калев, Д. Св. Седмочисленици.
- Калев 1983:** Калев, Д. Богослужерна прослава ва светите Седмочисленици. - Духовна култура, год.63, кн.7.
- Калезич 1977:** Калезич, Д. Свети Сава као книжевник. - В: Свети Сава. У Београду, стр.255-287.
- Кацори 1987:** Кацори, Т. На Запад до Илирик. - в. За буквите, бр.16.
- Климент Охридски 1973:** Климент Охридски. Събрани съчинения. Т.3. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Б. С. Ангелов и Хр. Кодов.
- Кожухаров 1985:** Кожухаров, Ст. Акростих. - КМЕ, т.1, с.59-60.
- Костич 1937-1938:** Костич, Др. Бугарски епископ Константин - писац св. Методију. - Byzantinoslavica, VII.
- Костова 1992:** Костова, Кр. Преславските текстове и проблемите на българската историческа диалектология. - Palaeobulgarica/Старобългаристика, XVI, 3.
- Кръстанов 1992:** Кръстанов, Тр. Откритието на "Българския ватикански палимпсест" в подкрепа на Малоазийската теория за Кирило-Методиевския език. - Наука, №1, с. 22-25.
- Кръстанов 1996:** Кръстанов, Тр. Акростих от IX в. - Литературен форум, 20.12.1996.
- Кръстанов 1997:** Кръстанов, Тр. Пръв ученик на св. св. Кирил и Методий. - Литературен форум, бр.19, 20-27.5.1997, с. 2.
- Кръстанов 1998:** Кръстанов, Тр. Св. Сава Седмочисленик в нова светлина. - Духовна култура, год.78, кн.5, с. 28-31.
- Кръстанов 2000:** Кръстанов, Тр. Неизвестен препис от Службата за св. Кирил Философ от XVI в. в Празничен миней № 113 от сбирката на Църковноисторическия и архивен институт в София. - Кирило-Методиевски студии, кн.13, с.197-215, текст стр. 208-212.
- Кръстанов 2001:** Кръстанов, Тр. Ватикански открития за "Черноризец Храбър". - Лит. форум, бр.21, 29.V - 4.VI.2001, с.6.
- Кръстанов, Тр. 2001^a** Кой е Черноризец Храбър. - Духовна култура, кн.6.
- Куев 1967:** Куев, К. М. Черноризец Храбър. С.
- Куприянов 1855:** Куприянов, И. Описание замечательной псалтири. ЖМНП, ч.LXXXVIII, декабрь, 1855, с.157-169.
- Мареш 1989:** Мареш, Фр. В. "Седумте светители" во старословенската и грчката книжевност. - В: Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета. Скопје.
- Милтенова 1995:** Милтенова, А. Лаврентий (IX). - Кирило-Методиевска енциклопедия, т.2, с.493.
- Милев 1961:** Милев, Ал. Жития на св. Климент Охридски. С.
- Мирчева 1993:** Мирчева, Б. За една възможна атрибуција на две ранни Кирило-Методиевски произведения. - В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски.

- Нанков 1962:** Нанков, С. Църковно-богослужерна прослава на светите Братя Кирил и Методий. С.
- Николова 1995:** Николова, Св. Извори за Кирил и Методий. - КМЕ, т.2, с.65.
- Нихоритис 1990:** Нихоритис, К. Атонската книжовна традиция в разпространението на Кирило-Методиевските извори. С.
- Нихоритис 1990а:** Нихоритис, К. Възхвала на Горазд и Ангеларий. - За буквите, бр.16, с.6-7.
- Паисий 1972:** Паисий Хилендарски. История славеноболгарская.
- Партений 1964:** Партений Павлович. Автобиография. - В: Б. Ст. Ангелов. Съвременници на Паисий. II, с.201-202.
- Петканова 1983:** Петканова, Д. Константин-Кирил. Денница на славянския род. С.
- Петканова 1992:** Петканова, Д. Старобългарска литература IX-XVIII в.
- Пикио 1993:** Пикио, Р. Православното славянство и старобългарската културна традиция. С.
- Попов 1985:** Попов, Г. Триодни песнопения на Константин Преславски (Кирило-Методиевски студии, кн.2).
- Попруженко 1928:** Попруженко, М. Синодик царя Борила (Български старини, 8).
- Райков 1969:** Райков, Б. Два новооткрити преписа от службата на Кирил Философ и няколко бележки върху нейния състав. - В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник.
- Райков 1993:** Райков, Б. Старата славянска служба на Константин Философ - Кирил. - Славянска филология, т.21.
- Райков - Христова 1996:** Райков, Б., Б. Христова. Текстологични наблюдения върху ранната служба на Константин-Философ - Кирил. - Изв. на Нар. библиотека "Св. св. Кирил и Методий", т.22 (XXVII), с.9-18).
- Снегаров 1962:** Snegarov, Iv. Les sources sur la vie et l'activite de Clement d'Ochrida. Byzantinobulgarica, I, Sofia, p.92 sq.
- Спространов 1900:** Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката на Св. Синод на Българската църква в София. С.
- Станчев - Попов 1988:** Станчев, К., Г. Попов. Климент Охридски. Живот и творчество.
- Трифунувич 1990:** Трифунувич, Д. Крајегранесије. - В: Азбучник српских средновековних книжевних појмова. Друго, попунено издање. Београд.
- Уста-Генчов 1927:** Уста-Генчов, Д. Св. Климент и св. Седмочисленици в домашната ни историография. - Македонски преглед, 3, № 1, с.75-104.
- Яцимирски 1900:** Яцимирски. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе. - Известия ОРЯС, V, 4.
- Cyrrilomethodianum 1986:** Cyrrilomethodianum, X. Thessaloniki.
- Dörpman 1990:** Dörpman, H. - D. Die Annahme des Christentums bei den Slawen-Völkern Südosteuropas. - Etudes balqua. №1, p. 46-53.

- Dujcev 1969:** Dujcev, Ivan. Saba, discepolo dei ss. Cirillo e Metodio, apostolo della Bulgaria, santo. - Bibl. Sanctorum, II, coll. 521-522.
- Krustanov 1997:** Krustanov, Tr. Manuscripts slaves dans la collection de l'Institut d'histoire de l'Eglise et ses Archives aupres du Patriarcat bulgare. - In: CIBAL. Bulletin d'Information, XVI, Sofia, p. 33-58.

**SABBAS, ONE OF THE FIVE DISCIPLES OF ST. CYRIL AND
METHODIUS: AN OLD BULGARIAN WRITER AND SAINT FROM
THE 9TH-10TH CENTURY**

Trendafil Krustanov

Summary

New sources are brought forward about the life and activities of St. Sabbas which confirm what is already known that he was one of the first disciples of St. Cyril and Methodius from the Olympus mountain in Asia Minor to Rome. These are an unknown copy of a service to St. Cyril the Philosopher in the collection of the Church History and Archives Institute in Sofia No 113 (the availability of the acrostic "SAVA PIA" in the canon and KL in the Virgin Mary verses in the service of St. Cyril is determined as co-authorship of Sabbas and Clement who were two of the five disciples of St. Cyril and Methodius), the Okhrid legend and the Berat or Venetian legend.

The service to St. Cyril and Methodius and their five disciples is titled as a Life of St. Sabbas but it is known in other copies as a Life of St. Clement. It is suggested that this text was originally a Life of St. Sabbas which was later remodelled for St. Clement and also that St. Sabbas translated *Tale of the Psalter*. Together with his original canon of St. Cyril the Philosopher, St. Sabbas emerges as a leading Old Bulgarian writer from the time of the Golden Age of the Bulgarian literature in the 9th-10th century.